

1994

Pretoriana

COMMEMORATION OF THE PIONEERS OF PRETORIA AND SOUTH AFRICA
HERDENKING VAN DIE PIONIERS VAN PRETORIA EN SUID-AFRIKA

AKADEMIESE INLIGTINGSDIENS
TYDSKRIFTE
UNIVERSITEIT VAN PRETORIA

DATUM: 93.03.29
 VAKKODE: ZA 968
 Pretoriana 93/102

TYDSKRIF VAN DIE PRETORIASE HISTORIESE VERENIGING:
GENOOTSKAP OUD-PRETORIA

JOURNAL OF THE PRETORIA HISTORICAL ASSOCIATION:
OLD PRETORIA SOCIETY

PRYS R 8,00 PRICE

PRETORIANA Nr./No. 102 – Maart/March 1993

Lede van die bestuur van die Pretoriase Historiese Vereniging:
Genootskap Oud-Pretoria
Members of the board of the Pretoria Historical Association:
Old Pretoria Society

Dr. N.A. Coetzee, chairman, telephone (012) 46 3142

Mr. W.J. Punt, vice-chairman, conservation of structures

Miss A. Visser, secretary

Mr. M.L.R. Cloete, representative of the Pretoria City Council

Mrs. M. Andrews, organization of tours.

Mr. T.E. Andrews, editor of the "Newsletter" and conservation of cemeteries

Mrs. M. Bees, posting of Society documents

Mr. A. Jansen, representative of the Society on the Committee for culture
development in Pretoria

Dr. C. de Jong, editor of "Pretoriana", telephone (012) 348 3111

Mr. D. Panagos, fortresses

Mr. A. Goedhart, treasurer

Miss E. Viljoen, organization of meetings

Mrs. M.L. Willmer, archive of the Society, telephone (012) 70 3052

Mr. W. du Plessis, schoolgarden competition

Die posbusnommer van die sekretariaat is 4063, Pretoria 0001.
The post office box number of the secretariat is 4063, Pretoria 0001.

Die telefoonnommer van die sekretariaat is (012) 46 3142.
The telephone number of the secretariat is (012) 46 3142.

"PRETORIANA" is Africana

Offer of back-copies of "Pretoriana" on sale

Can you now buy a history book of 100 pages for R20 or less? No!
But you can buy over 500 pages of history of Pretoria for R20,00.
Contact Anton Jansen, board member of our Society, telephone (012) 998 9406
house, or (012) 804 1023 office in office hours, to arrange the purchase of
a set of "Pretoriana" issues, to be fetched by you or delivered to you.
Some of the first issues are out of print.
Anton Jansen's postal address is P.O. Box 33 704, Glenstantia, Pretoria 0010.

Die inhoudsopgawe van die onderhawige nommer staan op die agtersy
van die omslag se buitekant.
The table of contents is on the reverse side of the cover of this issue.

WOORD VOORAF

Bybelteks gelees voor die onthulling op 16 November 1992: As die Here die huis nie bou nie, tevergeefs werk die wat daaraan bou; as die Here die STAD nie bewaar nie, tevergeefs waak die wagter." Psalm 127 vers 1.

Nommer 102 van "Pretoriana" is gewy aan die pioniers. Die aanleiding tot die uitgawe daarvan is die besluit van die Stadsraad van Pretoria om die dag van die stad se stigting in 1855, 16 November, tot jaarlikse gedenktag te verklaar en die onthulling deur die Edelagbare Burgemeester van 'n gedenkteken in Fonteinedal ter ere van Lucas Bronkhorst, een van ons stad se pioniers, op 16 November 1992. In no. 102 dra ons voorsitter, Dr. N.A. Coetzee, by met die artikels "Die grondleggers van die stad Pretoria", "Die Du Preezhoek-begraafplaas" en "Herdenking van Loftus Versfeld, pionier van die rugbysport in Transvaal". Mev. Joey Wilmans se artikel oor Lucas Bronkhorst is 'n passende aanvulling. Van Dr. J. Ploeger is die bydrae "Die Pretoriase gedenkteken Nederlanders in Transvaal 1850-1950". Van C. de Jong is die bydraes "Die Volksraadsvergadering op Derdepoort in 1849 (nou Die Opstal genoem)", "Skaduwees oor Schoemansdal", "The Dias monument in Pretoria" en "The General de Wet Farm in West Java revisited". Baanbrekende pioniers was daar ook buite Pretoria.

Die redakteur hoop om in 'n latere uitgawe van "Pretoriana" aandag aan die plegtigheid in Fonteinedal op 16 November 1992 te gee.

Die onthulling van een van die twee gedenkplate by die fondamente van Lucas C. Bronkhorst se huis in Fonteinedal by Pretoria op 16 November 1992 - Links die burgemeester van Pretoria, advokaat J. Leach, regs 'n agterkleindogter van Lucas se broer Gerard wat hom gelyktydig met Lucas gevestig het, en wel op Elandspoort aan die Apiesrivier.

Foto: Stadsraad van Pretoria

**EERBETOON VAN BURGEMEESTER J. LEACH VAN PRETORIA
AAN ONS VERENIGING**

Ter geleentheid van die verskyning van die tydskrif "Pretoriana" No. 100 in April 1992 van die Pretoriase Historiese Vereniging alias Genootskap Oud-Pretoria en die 40-jarige bestaan van die tydskrif het die burgemeester van Pretoria vir die ampsjaar 1992/93, advokaat mnr. James Leach, 'n onthaal aan lede van die Vereniging en gaste aangebied in die ontvangsaal van Munitoria op 14 Mei 1992. Omstreeks 60 lede en gaste was aanwesig. Die bestuur van ons Vereniging is mnr. Leach heel erkentlik vir die waardering wat hy aldus aan ons Vereniging en die werk daarvan getoon het.

Hieronder volg die kort en treffende toespraak wat deur mnr. Leach tydens die onthaal gehou is. Namens die Vereniging het die voorsitter Dr. N.A. Coetzee, oudredakteur kolonel (Dr.) J. Ploeger en prof. Dr. F.J. du Toit Spies en die huidige redakteur Dr. C. de Jong kort toesprake gelewer. Dr. Coetzee het die burgemeester 'n spesiaal ingebinde eksemplaar van "Pretoriana" no. 100 met faksimileherdruk van "Pretoriana" no. 1 van September 1951 as herinnering oorhandig.

Die burgemeester het op 18 Junie 1992 aan 'n groep genooide verdienstelike Pretorianers 'n feesdinee aangebied. Onder die genooies was die voorsitter van ons Vereniging Dr. N.A. Coetzee en ons bestuurslid Mnr. T.E. Andrews. Albei het by die geleentheid 'n mooi omlyste sertifikaat van verdienste van die Stadsraad ontvang.

Toespraak van die Burgemeester van Pretoria op 14 Mei 1992 in Munitoria

Stadsamptelike skemeronthaal: ter viering van die 40ste bestaansjaar van die Genootskap Oud-Pretoria se publikasie "Pretoriana" asook die 100ste uitgawe van dié publikasie. Verwelkoming deur die Burgemeester van Pretoria, Rhr adv. James Leach, 18:30 tot 20:00; 14 Mei 1992.

Geagte Dr. N.A. Coetzee, Voorsitter van die Genootskap Oud-Pretoria, mnr. Willem Punt, Vise-voorsitter van hierdie Genootskap, Rld. Malan, lid van die Bestuurskomitee, mnr. Tom Andrews, redakteur van die Genootskap se Nuusbrief, Dr. C. de Jong, redakteur "Pretoriana", ander lede van die Genootskap Oud-Pretoria, Lede van die Raad en Departementshoofde, Dames en Here,

Baie welkom aan u almal. Dis voorwaar vir die Stadsraad 'n plesier om mense wie se harte so warm klop vir ons pragtige stad, hier te kan onthaal.

Die Genootskap Oud-Pretoria en die Stadsraad van Pretoria het oor die afgelope 54 jaar al 'n paar sakke sout saam opgeëet. Ek kan met sekerheid sê dat die hegte band en goeie verstandhouding wat daar tussen ons heers elke jaar verder verstewig word.

U strewe om te bewaar is vir elke volk van kardinale belang, want deur uit die verlede te neem wat mooi en goed is en daarop voort te bou bewaar ons dit wat kosbaar en van waarde vir ons en ons nageslag is.

So baie mense dink, deur te bewaar staan 'n mens negatief teenoor ontwikkeling, maar die teendeel is waar - ons is besig met die beplanning van ons toekoms en jy kan jou toekoms slegs beplan as jy dit op die hoekstene van die verlede doen.

Baie geluk met die verskyning van die 100ste uitgawe van u publikasie "Pretoriana". "Pretoriana" het oor die afgelope 41 jaar gegroei tot 'n prag publikasie waarop Pretorianers en die Genootskap Oud-Pretoria met reg trots kan wees.

Die publikasie doen die Genootskap se grondwet gestand, naamlik om geskiedkundige feite in geskrif, beeld of andersins te verewig en af te rond en 'n getroue daarstelling van die geskiedenis van die stad te bevorder. Ek is self lid van die Vereniging en is bewus van die diepte-studie wat elke eksemplaar vergesel. Dit is werklik vir my aangenaam om elke keer iets nuuts van ons stad en sy agtergrond te leer.

To trace important historical, cultural or architectural material, be it buildings, places, documents or works of art, is a tedious, costly and at times time-consuming task, requiring expert knowledge.

Local authorities do not always have the expertise and consequently have to rely on people from conservation organisations to perform that function. I want to reiterate that we, the City Council as well as people of Pretoria, greatly appreciate your efforts in this regard.

Conservation must of course be practical, also taking cost and progress in consideration.

On behalf of the City Council and residents of Pretoria I wish to thank the Old Pretoria Society for the valuable work they do and for creating an awareness of Pretoria's rich cultural heritage among the public.

Once again welcome in Munitoria and please enjoy the evening with us.

-o-

Korreksie

In die artikel van C. de Jong, getitel "Aanrakingspunte tussen Suid-Afrika en Oos-Indië," in "Pretoriana" nr. 98 van April 1991, bladsy 71, staan 'n portretstudie van C. Louis Leipoldt en 'n ander bekende Afrikaner letterkundige. Laasgenoemde is in die onderskrif aangedui as C.J. Langenhoven, maar dit is 'n vergissing; hy heet Jan F.C. Celliers.

**ERKENNING VAN BESONDERE PRESTASIE ONDER ANDERE VAN
DR. N.A. COETZEE EN MNR. T.E. ANDREWS**

deur Alet van Tonder

Die Stadsraad van Pretoria het onlangs besluit om jaarliks 'n toekenning aan enkele Pretorianers te maak uit erkentlikheid vir hul besondere prestasie op verskeie terreine. Die eerste toekenning van "Uitblinker in Voortreflikheid" sal tydens 'n stadsamptelike banket op 19 Junie in die Stadsaal aan tien Pretoriase presteerders oorhandig word.

Die doel van die toekenning is om die Stadsraad van Pretoria se meelewing met die prestasies van sy inwoners te betoon en om names mede-Pretorianers hulde aan die uitblinkers in die gemeenskap te bring.

Aangesien dit die eerste keer sal wees dat die toekenning gedoen word, het die Raad besluit om aanvanklik elf persone te vereer, nl. mev. Bettie Cilliers-Barnard (Kuns), Joubero Malherbe (Kuns), Mimi Coertze (Kuns en Kultuur), mnr. T.E. Andrews (Gemeenskapsdiens) en Danie Joubert (Sport), proff. Danie Joubert (Akademie), Fritz Eloff (Sport en Bewaring), C.E. Lamprecht (Kultuur), Drs. N.A. Coetzee (Gemeenskapsdiens) en D.C. Grobler (Wetenskap en Tegnologie) en prof dr Piet J. van der Walt (Gemeenskapsdiens en Akademie).

Ooreenkomstig die riglyne wat neergelê is vir die toekenning van die "Uitblinker in Voortreflikheid" kan slegs 'n persoon wat in Pretoria woon en wat oor 'n aantal jare op 'n bepaalde gebied tot eer van Pretoria besonder presteer het, in aanmerking kom vir 'n toekenning.

Toekennings word t.o.v. besondere prestasie op die gebiede van kuns en kultuur, akademie, handel en nywerheid, sport, bewaring, wetenskap en tegnologie en gemeenskapsdiens gedoen. Geen politieke figuur sal vir die toekenning oorweeg word nie.

Nominasies word slegs van Raadshere/-lede, die Stadsklerk en Adjunk-stadsklerke en Departementshoofde verkry en deur 'n Komitee van Raadshere/-lede en die betrokke Departementshoof(de) geëvalueer. Die Komitee se bevindinge word daarna aan die onderskeie koususse in die Raad deurgegee, waarna dit aan die Raad vir oorweging voorgelê word.

Die toekenning sal die vorm aanneem van 'n geraamde sertifikaat. Dit sal na die aanvanklike oorhandiging 'n jaarlikse geleentheid word wat so na as moontlik aan Pretoria se stigtingsdatum - 16 November - sal plaasvind. 'n Maksimum van drie persone per jaar sal voortaan die toekenning ontvang.

-o-

Die program vir die uitreiking van die sertifikate van verdienste op 10 Junie 1992 in die Stadsaal bevat opsommings van die aldus vereerde persone en hul prestasies. Hieronder volg die eervolle vermelding van Dr. N.A. Coetzee, voorsitter, en mnr. T.E. Andrews, bestuurslid, beide van die Pretoriase Historiese Vereniging.

Dr. N.A. Coetzee: Gemeenskapsdiens

Studeer in die onderwys aan die Universiteit van Kaapstad en verder aan die UP en Unisa.

Begin sy loopbaan as onderwyser en vorder mettertyd tot Registrateur, Pretoriase Kollege vir Gevorderde Tegnieese Onderwys - later Pretoria Technikon.

Was vir twee lang periodes - bykans drie dekades - Voor-sitter van die Genootskap Oud-Pretoria, o.m. ook Raadslid van die Nasionale Kultuurhistoriese en Opelugmuseum en skrywer van tientalle kultuurhistoriese boeke en artikels in verskillende boeke en tydskrifte.

Verskaf op versoek van die RGN die biografieë van 18 persone vir die S.A. Biografiese Woordeboek. Lewer ook bydraes vir die "Ensiklopedie van Suid-Afrika" en tydskrifte soos "Familia", "Historia", "Africana Nuus". Redakteur van verskeie tydskrifte, o.m. van "Pretoriana" en 'n boek oor Boeresport - 'n lys van 97 speletjies, volledig beskryf in 400 bladsye.

Verskeie genealogiese boeke is deur Dr. Coetzee gepubliseer, o.a. die Coetzee-stamouers en nageslagte (1679-1979) asook dié van die Du Plessis- en Heystek-families.

Letterkundige kinderverhale uit sy pen oor meer as vier dekades het gesorg vir opbouende kinder- en jeugliteratuur.

As lid van talle vakverenigings, o.a. die Suid-Afrikaanse Vereniging vir die Bevordering van die Wetenskap, Genealogiese Vereniging van Suider-Afrika, National Geographic Society (VSA), die Skrywerskring van S.A., ens., dien Dr. Coetzee steeds die gemeenskap.

Mr T.E. Andrews: Community Service

Started his career at Escom, before doing overseas military service during the Second World War.

For his dedication and service he was awarded the Italy Star, the 1939-1945 Star, War Medal and General Service Medal.

He has served the Old Pretoria Society Executive Committee for thirty years. As a founder-member he has been serving the Pretoria City Council Place and Street Names Advisory Committee for more than a decade, founder-member of the Names Society of Southern Africa, honorary curator of the National Monuments Council, consultant on the history of Pretoria and Military Museum Lecturer at the Fort Klapperkop Military Museum for the past six years.

Founder of the Old Pretoria Society Newsletter which he has issued monthly for seventeen years now, also conducting historical tours on the Society's behalf, co-author of the bilingual book "Place and Street names of Old Pretoria".

He has shared his knowledge of the history of Pretoria and South Africa by giving talks to clubs and groups and by publishing several books. Numerous articles written by him have been widely published.

His private library - the Emagameni Collection - contains hundreds of books on the history of South Africa and some 50 000 photographs of which 40 000 are of Old Pretoria. This comprehensive cultural historical collection has proven invaluable to the City Council of Pretoria, various Government Departments, students, scholars and researchers.

The records provided by the pictures have led to the accurate restoration of many buildings in Pretoria.

- 0 -

ARCADIABRUG (LEEUBRUG)

deur Anton Jansen

Die byskrif by die foto van die leeu van Leeubrug op bladsy 46 van "Pretoriana" nr. 98, April 1991, vereis meer besonderhede aangesien die teks nie heeltemal korrek is nie.

In 1984 het die Burgerlike Trust Pretoria fondse ingesamel om die erg verwaarloosde Arcadiabrug (in die volksmond Leeubrug genoem) te restoureer. Die fondse is verkry van plaaslike firma's uit die omgewing van die brug, maar dit was helaas nie voldoende om 'n volledige en deeglike restaurasiewerk uit te voer nie. Die Trust het egter gehoop dat die poging 'n aansporing vir die Stadsraad van Pretoria sou wees om die brug in sy oorspronklike glorie te herstel asook aandag aan die onmiddellike omgewing te gee. Jammer genoeg het hierdie poging geen klankbord by die Stadsraad gevind nie.

Op die foto is 'n gedeelte van 'n bord sigbaar. Die teks op die bord lui as volg:

PRETORIA CIVIC TRUST

ARCADIA BRIDGE APIES RIVER

Restoration of Lion bridge arranged by Pretoria Civic Trust as a gesture of goodwill to Pretoria and its citizens.

Die Afrikaanse teks het op 'n tweede bord verskyn op die ander oewer.

Op die noordwes oewer is daar 'n sakeperseel met 'n muur wat na die ooste gerig is. Kunsstudente van Technikon Pretoria het onder leiding van mnr. Willem Punt, voorsitter van die Burgerlike Trust, die muur beskilder om dit 'n meer vriendeliker aansig te gee.

Gordon Verhoef & Krause, firma van Pretoria, het die vier leeus geveer en die sandsteen voetstukke waarop hulle lê, gerestoureer.

AJ Konstruksie, ook 'n restaurasiefirma van Pretoria, het drie ton vullis van die wes oewers verwyder, plaveisel aangebring en die trappe herstel.

**DIE GRONDLEGGERS VAN DIE STAD PRETORIA
OP DIE EERSTE PLASE**

Opgestel deur Dr. N.A. Coetzee

Ons begin by Elandspoort en Groenkloof, die plase wat die Fonteinedal insluit en waar die eerste Voortrekkers hulle waens uitgespan het om te bly. Dan volg ook die aanliggende plase Daspoort, Garstfontein, Rietfontein, Mooiplaats, Zwavelpoort, Rietvallei, Koedoespoort, Derdepoort, Hartebeespoort, Franspoort, Swartkop, Zandfontein, Pienaarspoort, Doornkloof. Hulle is almal omtrent die jaar 1842 opgemeet deur 'n veldkornet.

Gedeelte van die stad Pretoria uitgelê op Elandspoort

Elandspoort 357 JR Pretoria Transportaktes		Registrateur van Aktes	
		deur wie	
		aan wie	
1. 6.11.1857	Plaas	Govt. Transfer	Gerrit Bronkhorst
6.11.1857	De helfte der plaats ten weste van Apiesrivier	Estate late G. Bronkhorst	1. P.C. Minnaar Sr. 2. P. Opperman 3. A.P.J. van der Walt 4. M.W. Pretorius
2. 22.12.1859	Een/derde deel	P.C. Minnaar	Andries Francois du Toit
3. 28.9.1860	Portion	M.W. Pretorius	Govt. of ZA Republiek
4. 22.7.2875	N.E. Portion Sunnyside	J.F. Schutte	James Edward Mears
5. 23.8.1875	Southern Portion Muckleneuk	P.C. Bronkhorst	Lily Louisa Sophia Walker
6. 1.9.1875	N.W. Portion Harmony	L.L.S. Walker	Johan Carl Prel-ler
7. 28.7.1880	Portion Erf 2367	H.R. Haggard A.H.B. Cocrane	Jacob Joorsen Litthauer
8. 11.1.1887	Portion Arcadia	S.J. Meintjes	Edward Philip Arnold Meintjies

Bogaande is die eerste Aktes van Transport wat deur die pas gestigte Aktekantoor in Pretoria uitgereik is na die stigting van die stad Pretoria as die hoofstad van die Zuid-Afrikaansche Republiek in 1855. Voor hierdie vroegste Aktes is grondeiendomsreg deur die Landdros van hierdie wyk onder die landdrosdistrik Rustenburg uitgereik en in die Rekords van die landdros aangeteken. Die inspeksie of opmeting van die plase is deur die betrokke veldkornet gedoen en hy het

die grenslyne vasgelê, sodat die bakens van elke plaas opgerig kon word. Die eerste veldkornet was Andries van der Walt, die A.P.J. van der Walt soos onder 1 hierbo, en wat later dan eiendomsreg deur 'n transportakte gedateer 6.11.1857 verkry het.

In Gustav S. Preller se boek "Ou Pretoria", uitgegee in 1938 deur "Die Volkstem" as die saaklike verhaal van die stad se voortrekkerperiode, word die volgende families aangegee as die Voortrekkers wat in 1842 in die Fonteinedal hulle waens uitgespan het en besluit het om permanent te bly. Hulle is die pioniers van die stad Pretoria, nou 150 jaar gelede.

Lukas Bronkhorst, Gerhard Stephanus Bronkhorst, Philip Karel Minnaar, Andries van der Walt en die families Fourie, later van Wildebeesthoek, Smit, Vermeulen, Van Rensburg, Prinsloo en Pretorius. Jan du Preez het naby die teenswoordige Dieretuin gestaan, Piet Smit in die omgewing van Daspoort.

Die nageslagte van hierdie vroegste nedersetters wat hulle eiendomsreg van hulle vaders geërf het, kon dus na 1857 Transportaktes vir hulle plase verkry, soos ons in die boeke van die Registrateur van Aktes in Pretoria kan nagaan, en soos hier aan die begin uiteengesit, van die eerste registrasie tot die opdeling van die eiendomme.

Ons merk op dat M.W. Pretorius sy deel aan die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR) oorgemaak het, sodat Elandspoort in die stadsgebied van Pretoria ingelyf is in 1860.

Groenkloof 358 JR

Op 9 Augustus 1841 inspekteer Veldkornet G.J. Kruger namens die Landdros van Rustenburg die plaas Groenkloof (Fonteinedal, latere Pretoria) vir Lucas C. Bronkhorst (sien Rak 2434, Transvaalse Argief). Met die latere Registrasie kom Groenkloof op 8.7.1859 op L.C. Bronkhorst se naam in die Akteskantoor.

Om die watervoorraad van die gestigte Pretoria-dorp te verseker is 'n deel van die plaas Groenkloof van L.C. Bronkhorst op 8.7.1859 vervreem en het hy dorpsower in ruil gekry. Sien die artikel van mev. Joey Wilmsen wat in hierdie uitgawe gepubliseer word met toestemming en erkenning aan die skryfster, die Nasionale Kultuurhistoriese Museum en die "Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal", waarin die artikel vroeër verskyn het. Die hele Groenkloofplaas is op 10.7.1884 aan die ZAR oorgedra.

Daspoort 319 JR

Hierdie plaas is oorspronklik beset en geïnspekteer vir die Voortrekker F.W.S. du Plessis deur Veldkornet G.J. Kruger op 18.8.1841 onder die naam Dasjespoort volgens Rak 2434.

Met die eerste Akteregistrasies is dit dan ook in F.W.S. du Plessis se naam geregistreer op 8 Maart 1856, volgens die register van Aktes, Registrateur van Aktes, Pretoria.

'n Gedeelte genoem Welgemoed (Bella Ombre) word op 8.4.1872 deur President M.W. Pretorius verkoop aan William Musgrove, en later gaan 'n gedeelte oor na die naam van G.J. Verdoorn en nog later na die naam van Tielman Nieuwoudt de Villiers.

Die bakens tussen Elandspoort en Daspoort is op 27 Februarie 1851 soos volg beskryf deur Veldkornet G.J. Kruger soos aangegee in Rak 2434:

Elandspoort den 27 Februarie 1851.

Ek, ondergetekende G.J. Kruger, bekende hiermede de plaats zijn bakens aangewezen te hebben, te weten de plaatsen genaamd Daspoort en Elandspoort, van de hoogste kop post, met een regte lijn naar de zwarte lap doorns, west tien treden boven de Dam van den Heer Joachim Prinsloo gaat de lijn deur.

Getekend G.J. Kruger
Inspekteur

Als Getuigen Getekend J.H. Botha
David Botha

Copy Conform Getekend Gouws
Stuk grond geen naam Folio 104

Garstfontein 374 JR

Die plaas is by 1842 beset deur J.A. Beetge wat met een van die dogters Bronkhorst getroud was. Dit is dan ook op sy naam deur die Aktekantoor op 14.3.1859 geregistreeer. Sy nageslagte het 'n deel E op 11.6.1898 oorgemaak aan Frederik Coenraad de Beer.

Rietfontein 375 JR

Hierdie plaas wat later een van die voorstede van Pretoria geword het, is in 1842 beset deur Daniel Elardus Erasmus. Dit is dan ook op 27.6.1859 deur die nuwe Aktekantoor in sy naam geregistreeer as groot 2681 morge 218 vierkante Roede.

Rietfontein 321 JR

Hierdie gedeelte van die latere Pretoria-voorstad is oorspronklik in 1842 beset deur Willem Johannes Prinsloo. Die grootte was 2056 morge 12 vierkante Roede. Dit is dan ook later op 28.9.1859 deur die Aktekantoor op 28/9/1859 op sy naam geregistreeer. Op 18.7.1892 gaan 'n gedeelte oor in die hande van Frederik Christoffel Eloff en 'n ander gedeelte op die naam van Stephanus Johannes Paulus Kruger. Die Gezina-voorstad is later hier uitgelê, hernoem na die President se eggenote. Die gedeelte wat oorgegaan het in die naam van Petrus Jacobus Joubert in 1892 word later die Riviera-voorstad. In 1895 word Joseph William Magg eienaar van 'n gedeelte en die voorstad Villieria word hier gestig.

Die Eloff Estate 320 JR is ook uit die ou plaas Rietfontein uitgesny en het in die hande van Frederik Christoffel Eloff gekom. Die voorstad Capital Park is hieruit gebore en 'n gedeelte is deur die Goewerment in 1927 gekoop vir die S.A. Spoorweë se grondgebied. Die pragtige ou huis van Frederik Christoffel Eloff is deur die Suid-Afrikaanse Spoorweë en Hawens gesloop, oorblyfsels word in die Provinsiale Gebou, Pretoria, bewaar.

Mooiplaats 355 JR

Oorspronklik is hierdie plaas in 1842 beset deur Coert Erasmus Senior. Die Aktekantoor registreer dit op 22.5.1866 in sy naam, omdat dit op dieselfde datum aan die erfgename moet oorgaan, naamlik Willem Frederik Erasmus, Coert Erasmus Junior en Hendrik Frederik Grobler.

Zwavelpoort 373 JR

Hierdie plaas is in 1842 deur J.G.S. Bronkhorst beset en dan ook op 27.9.1859 deur die Registrateur van Aktes op sy naam geregistreer.

Rietvallei 377 JR

Hierdie plaas, later genoem Rietvlei, waar die Rietvleidam nou is en wat water aan Pretoria voorsien, is oorspronklik deur die weduwee Susanna Margaretha Jacobs beset. Dit is dan ook later op 24.2.1859 op haar naam deur die Aktekantoor geregistreer. 'n Gedeelte is op 7.6.1929 in die naam van die Stadsraad van Pretoria geregistreer en die dam is daar gebou om die waters van verskillende fonteine op te vang. Vandaar word die water deur gravitasie oorgelei na die Fonteinedal, waar dit met die twee fonteine aldaar verder versprei word.

Koedoespoort 325 JR

Oorspronklik is die plaas in 1842 deur Lucas Cornelis Bronkhorst beset en dit is dan ook op sy naam deur die Aktekantoor op 6.7.1859 geregistreer. Van sy nageslagte het in 1895 'n gedeelte aan The Wesleyan Methodist Missionary Society verkoop. In 1903 het die destydse Colonial Secretary of the Government of the Transvaal dit verkoop. Later, op 7.10.1920, is 'n gedeelte aan die Transvaal University College oorgedra, terwyl die voorstad Hatfield in 1908 op 'n gedeelte wat aan die staat behoort het, uitgelê is.

Derdepoort 320 JR

Die plaas is vroeg deur R.J. Jansen beset en op sy naam deur die Aktekantoor op 28.12.1858 geregistreer as 3521 morge 551 vierkante Roede groot, om op dieselfde datum oor te gaan na die naam van A.P.J. van der Walt, wat betref twee gedeeltes. Met die oorlye van A.P.J. van der Walt gaan dié gedeeltes in 1864 oor in die hande van Johannes Barend Wolmarans. In 1895 word die volgende gedeelte van J.B. Wolma-

rans geërf deur Johannes Barend Prinsloo, Johannes Christiaan Ras gehuud Anna Maria Catharina Levina Prinsloo, en Hanna Aletta Catharina Prinsloo. Die nou bekende "opstal" is hier geleë en word deur die Stadsraad besit en verhuur as ontspanningsoord.

Hartbeespoort 328 JR

Dit is die plaas waar die huidige Pioniersmuseum nou geleë is. Die plaas is oorspronklik deur Dawid Alwyn Botha beset en dan ook later op sy naam deur die Aktekantoor geregistreer op 23.6.1858. Op dieselfde datum gaan 'n gedeelte oor op die naam van Guillaume Christoffel Vermeulen. Op 20.11.1858 verkoop D.A. Botha die ander gedeelte aan Frederik Matthys de Beer. Sy erfgename verkoop op 22.3.187 aan Heins Heinrich Mundt, wat eers getroud was met Josina Heystek. Hulle het daar 'n uitspanning georganiseer vir die boere wat na Pretoria toe kom vir besigheid. Hulle kon oornag daar slaap en hulle perde of osse laat versorg. Op 1 Februarie 1876 word 'n gedeelte deur die Mundts aan Hendrik Wilhelm Struben verkoop en kry ons die welbekende Struben Farm.

Franspoort 332 JR

Hierdie plaas is oorspronklik deur François Alwyn van den Berg beset en dan ook op 18.4.1861 in sy naam deur die Aktekantoor geregistreer. Hy verkoop die plaas aan die firma William Gray and Company.

Swartkop 356 JR

Hierdie plaas waar die huidige Suid-Afrikaanse Lugmag geleë is, was reeds in 1842 deur Daniel Jacobus Erasmus beset. Dit is dan ook op 15.9.1856 op sy naam deur die Aktekantoor geregistreer as 7811 morge 396 vierkante Roede. Rooihuiskraal is op 'n gedeelte van hierdie plaas uitgelê en ook was daar die slag van Rooihuiskraal in die 1880-81 Vryheidsoorlog. Die oorspronklike boerewoning staan nog en is tot 'n nasionale gedenkwaardigheid verklaar. Die voorstad Valhalla is ook hier geleë. Henricus Loremts en Johannes Edward van Boeschoten was later eienaars.

Zandfontein 317 JR

Hierdie plaas naby die huidige Hercules in Pretoria is oorspronklik op 16.11.1866 deur bemiddeling van Kommandant-Generaal S.J.P. Kruger na die ontruiming van Schoemansdal in die Zoutpansberge oorgemaak aan Petrus Johannes Stephanus Venter; hy het van Schoemansdal af gekom. In 1897 word Hendrik Jacobus Schoeman eienaar en die voorstad Claremont word later daar uitgelê. Cornelis Hermanus Zacharia Booyens lê die voorstad Booyens en Hermanstad hier uit. Hy word eienaar in 1897.

Pienaarspoort 338 JR

Hierdie plaas is op 4.6.1855 op die naam van Anna Katharina ter Brugge deur die Aktekantoor geregistreer, met die mede-eenaar Jacob ter Brugge.

Doornkloof 391 JR

Hierdie plaas waar Lyttelton/Verwoerdburg nou gesetel is, was reeds op 9.7.1841 deur Veldkornet G.J. Kruger geïnspeskteer vir Daniel Elardus Erasmus. Sie Rak 2434. 'n Gedeelte word op 8.1.1890 in die naam van Alois Hugo Nelmapius geregistreer. Hy verkoop op 8.1.1890 'n gedeelte terug aan Stephanus Petrus Erasmus.

-o-

Die voorsitter Dr. N.A. Coetzee (links) en die ondervoorsitter Mnr. W.J. Punt van ons Vereniging by een van die twee gedenkplate wat deur die burgemeester op 16 November 1992 op die plek van Lucas C. Bronkhorst se huis in Fonteinedal onthul is.

Foto: Stadsraad van Pretoria

DIE DU PREEZHOEK BEGRAAFPLAAS

deur Dr. W.A. Coetzee

Langs die nuwe spoorwegbrug in die Fonteinedal was een van die oudste bekende begraafplase van Pretoria. Dit is genoem Du Preezhoek. Met die bou van die spoorwegbrug na die ooste is die grafteesinhoud hier opgegrawe en elders begrawe. Sommige is in die oudste deel van die Kerkstraat Begraafplaas aan die buitenste westekant en afsonderlik omhein, herbegrawe. Hierdie deel van die Kerkstraat Begraafplaas word nou die Du Preezhoek Begraafplaas genoem.

In die registers van die oudste graftees soos gehou deur die Stadsraad van Pretoria, wat ter insae is in die kantoor by die Rebeccastraat Begraafplaas, word die name en die begrafnisse se datums van graftees in die Du Preezhoek Begraafplaas verstrekk.

Bygaande lyste is vergelykenderwys opgestel uit die Register van die Stadsraad en uit die inskripsies op die graftees self van die persone wat in die Du Preezhoek Begraafplaas begrawe of herbegrawe is.

Die Stadsraad van Pretoria het besluit om 'n naambord aan te bring by die Du Preezhoek Begraafplaas langs die spoorwegbrug, om die oudste bekende begraafplaas van Pretoria aan te dui.

Dit is goed dat die pioniers van Pretoria wat in die Du Preezhoek Begraafplaas in Kerkstraat begrawe lê, deur hierdie publikasie op permanente rekord vereer word.

Volgens die Du Preezhoek Register gehou deur die Stadsraad

Row A

1. Sarah Rose Emma du Preez, 29.12.1954
2. Johannes Petrus du Preez, 15.5.1974
3. Gereserveer vir H.J. du Preez
4. Gereserveer vir M.J.P. du Preez
5. Gereserveer vir H.J. du Preez
6. Jan M. du Preez, 9.4.1985
7. Cornelia Magritha Francina Snyman, 5.1.1983
8. Anna Aletta du Preez, 4.4. 1981
9. Hendrik Jacobus du Preez, 6.6.1979
10. Magritha Elizabeth du Preez, 5.12.1981
Hendrik Jacobus du Preez, 30.6.1953
11. Sarah J.W. du Preez, 1.11.1961
Andries Petrus Jacobus du Preez, 30.6.1953

Oorskot herbegrawe

12. Johannes Petrus du Preez
13. Maria Magdalena du Preez, 11.10.1881

Graftees in Du Preezhoek, Afdeling van Kerkstraat Begraafplaas

Volgens die grafstene-inskripsies:

Andries Petrus Jacobus van der Walt, oorl. 16.11.1851, 46 jaar oud

Cornelia Magdalena van der Walt, gebore Potgieter, 6.11.1861,
47 jaar oud
Eerste Veldkornet van Pretoria, herbegrawe 12.8.1968

Volgens grafstene vanaf die hek:

1. Maria Magdalena du Preez, gebore Van der Walt 12.10.1831
-11.10.1881
2. Geen grafsteen nie.
3. Andries Petrus Jacobus du Preez, 5.9.1891 - 28.6.1953
Sarah Johanna Wilhelmina du Preez, 8.4.1894 - 31.10.1961
4. Hendrik J. du Preez, 4.5.1896 - 5.4.1965
Margaretha Elizabeth geb. Van Rooyen, 7.1.1909 -
12.12.1981
5. Hendrik Jacobus du Preez, 24.8.1933 - 1 6.1979
6. Annatjie du Preez, 23.1.1945 - 31.3.1981
7. Cornelia Magrieta Francina Baba du Preez, 21.6.1921 -
1.1.1983
8. Jan Melcior du Preez, 25.1.1894 - 1.4.1985
9. Geen grafsteen nie
10. Sarah Rose Emma du Preez, gebore Harrington, 26.9.1899
- 28.12.1954

**Du Preezhoek Register gehou in die Kantoor Rebeccastraat Be-
graafplaas van graftes in die Kerkstraat Begraafplaas**

120. Olivia Selina Lys born Fry, died 7.9.1910, 85 years old
122. John Robert Lys, born 17.1.1829, died 14.8.1880
124. Charles Robert Lys, son of Charles Redwood, born
1.11.1890, died 14.8.1892
134. Paul Jacobus van Wyk
Johannes van Wyk
169. Philipa Esther Charlotte Lys, 28.6.1868
Sybil Margaret Jannedara Lys, 25.12.1867
171. Cyril Ernest Broderick and Dina Botha, 18.1.1864
173. Isabella Louisa Broderick, 9.6.1873
179. Evelyn Rous, daughter of James Cooper, 17.12.1872
Oliver Searle Frande
180. James Casper Rous, 18.6.1876
184. Captain J.H.M. Struben, 7.6.1869
Alexander Betts Struben, 29.7.1867
186. Bernard Cornelius Ernest Proes, 29.6.1872
44. Cornelia Magdalena van der Walt, 12.8.1969
45. Andries Petrus Jacobus van der Walt, 12.8.1969
55. Emily A. Swart, 22.10.1986
56. Jacobus A.A. du Preez, 18.3.1971
58. Johannes C. Botha, 12.3.1974

Tweede ry, Du Preezhoek Begraafplaas, Kerkstraat

1. Ds. Johannes Cornelis Botha, 11.10.1906 - 8.3.1974
Martha P.G.J. gebore Du Preez, 14.8.1905, leef blykbaar
nog.
2. Jacobus A.A. du Preez, 28.2.1898 - 15.3.1971
Emily A. du Preez, gebore Jones, 15.4.1904 - 20.9.1986

Lys grafte afsonderlik ommuur

Robert Olivier Godfray Lys, 22.6.1860 - 12.2.1936

Olivia Selina Lys born Fry, 7.8.1910, 85 years old

Philippa Olivia Henderson born Lys, 19.11.1896 - 4.8.1955

Jeanne D'Arc born Lys, 27.10.1889 - 28.5.1952

Charles Robert Lys 1.11.1890 - 4.8.1892

Sybil Margaret Jeanne D'Arc d.o. John Robert and Olivia

Selina Lys, died Christmas Day 1867 aged 7 months 15 days

Alexander Betts Struben, eldest son of J.H.M. Struben,
29.7.1867 28 years 1 month

Captain J.H.M. Struben, 7.6.1869, aged 63 years

Bernard Cornelius Ernest Proes LLD, born in Holland, died
29.6.1872, Pretoria

Sommige grafte se stene is sodanig verweer dat niks geles kan word nie.

-o-

Mnr. Anton Jansen van A J Konstruksie, bestuurslid van ons Vereniging en ontwerper van die gedenkteken vir Lucas Bronkhorst, links en die burgemeester advokaat J. Leach regs by een van die twee gedenkplate op die gedenkteken wat deur die burgemeester in Fonteinedal op 16 November 1992 onthul is.

Foto: Stadsraad van Pretoria

**L.C. BRONKHORST: PIONIER VAN DIE
PRETORIA-OMGEWING***

deur Joey Wilmans
Nasionale Kultuurhistoriese Museum

Lucas Cornelis Bronkhorst is op 14 Junie 1795 gebore en in Augustus 1875 oorlede. Hy was die seun van Rudolph Johannes Bronkhorst (1757) en Hester van Vuuren.¹⁾ Op 19 Junie 1795 is hy deur ds. Von Manger gedoop. Die getuies by sy doop was Lucas Cornelis Jansen van Vuuren, Johanna Sophia Kampfer, Cornelis Coenraad Scheepers en Johanna Cathrina (sic) van Rooyen.²⁾ Sy eerste huwelik is op Graaff-Reinet voltrek. Die inskrywing in die huweliksregister lui as volg:

Den 15 November 1818 is door den Wel Eerw. heer A. Faure getrouwd.....
Lucas Cornelis Bronkhorst met
Martha Elisabeth Janzen (sic) van Vuuren³⁾

Uit hierdie huwelik is vier kinders gebore: Martha Elizabeth Maria 1821, Hester Margaretha Magdalena 1822, Rudolph Johannes 1825 en Sara Johanna Susanna 1827. Hierdie kinders is almal op Beaufort-Wes gedoop.⁴⁾

Sy tweede huwelik is later met Johanna Cornelia van der Walt gesluit. Uit die boedel blyk dit dat twee kinders reeds gesterf het. Hulle name word nie vermeld nie, maar hulle kon van die dogters uit sy eerste huwelik gewees het. Die ander vier kinders wat geërf het, was Rudolph Johannes, Lucas Cornelis, Andries Petrus Jacobus en Hendrik Petrus Jacobus.⁵⁾

Vestigingsjare

In 1834 het L.C. Bronkhorst en sy gesin saam met sy broer, Gerhardus Stephanus Bronkhorst (1799) en skoonsuster Anna Susanna (gebore Minnaar) uit die distrik Graaff-Reinet met die Potgietertrek weggetrek. Ná Vegkop het die Bronkhorste met Piet Retief na Natal getrek. Voor die annekasie van Natal deur die Engelse in 1842, het hulle terug oor die Drakensberge getrek en 'n rukkie langs die Mooirivier gewoon. Daarna het die twee gesinne Bronkhorst hulle in die omgewing van die Apiesrivier gevestig. Lucas Bronkhorst het die plaas Groenkloof aangelê waarop die waterryke Fonteine geleë was. In 1842 het die twee broers die plaas Elandsfontein aangelê, omdat die water vir hulle so mooi was en die saageleenthede hulle toegelag het.⁶⁾ Hulle het met erns hulle toegelê op die uithaal van die water voor en die bou van die eerste hartbeeshuisies.⁷⁾

In die Inspeksierapport van Pretoriase plase, Augustus 1841, vind mens dat die plase van die broers Bronkhorst ook geïnspekteer is. Hierdie dokument is die heel oudste lys waarin plaasname en die name van die eerste eienaars van die

* Met veel dank oorgeneem uit die "Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal" jaargang 46 no. 2, Johannesburg, 1990.

plase in die distrik Pretoria voorkom. Die Rapport is in die Akteskantoor, Pretoria, en die aanhef lui as volg:

Rapport van Inespektiën van Plaatzten door G.J. Kruger, M.J. Redelinghuys, W.J. Grobler gelegen aan Magaliesberg, geinspekteerd in den maand Augustus 1841.

Naam van Verzoeker Plaats

...
Lucas C. Bronkors Groenekloof - 9 August 1841

...
G. Bronkors Eylands Poort gelegen aan de bovenpunt van Aaprivier van daar door ongelykheid van veld naar gissing de Hoekbakens aangewezen en opge-regt - August 1841 ...⁸⁾

Toe die Bronkhorste hulle langs die Apiesrivier gevestig het, het die kristalhelder water plek-plek diep kuile gemaak. Laer-af was dit digbegroei met vaderlandswilgers, soetdoringbome, wag-'n-bietjie, buffelpeer en ander bome. Riete, palmiete en braambosse was volop. Veral die brame, katbos en kreupelhout het dit 'n ondeurdringbare boskasje gemaak. In 1844 het die Apiesrivier sterk gevloei en by die oog waar die water uitgeborrel het, was dit oop en deur varings en struik omring. Water was volop en die klimaat aangenaam. Die bulte en die vlaktes na die ooste en die weste was met soet- en kameeldoringbome begroei. Hulle was met geurige blomme oortrek en bye was volop. Die kwaggas, elande en koedoes het op die groen gras gewei.

In 1845 het G.S. Bronkhorst en sy skoonseun, P.C. Minnaar, met A.H. Potgieter na Ohrigstad getrek. Dit is in die Laeveld geleë en 'n malariagebied. G.S. Bronkhorst het malaria opgedoen en is daar oorlede. Na sy dood het sy weduwee en P.C. Minnaar in 1848 na Elandspoort teruggetrek. Lucas Bronkhorst het nog steeds daar geboer. Toe hulle daar aangekom het, was hy besig om te plant en te saai. Sy huis was op daardie stadium slegs 'n skerm.⁹⁾

Mev. M.M. Postma (gebore Bronkhorst), 'n kleindogter van G. Bronkhorst, het vertel dat die maklikste om by haar oom Lucas uit te kom, was om eers deur die Apiesrivier na die westelike oewer te gaan en dan later deur die Apiesrivier na die oostelike oewer. In 1956 was daar 'n ou murasie waar G. Bronkhorst moes gewoon het. Dit was 'n kliphuisie en die granaat en ander vrugtebome was nog te sien.¹⁰⁾ Die bouval van Lucas Bronkhorst se huisie aan die oostekant van die rivier en naby die bron van die oog, lê feitlik teenoor die teenswoordige swembad by die Fonteine.¹¹⁾ Hierdie huisie was van turfsooie gebou. Die turfsooie is uitgesteek en soos stene opmekaar gestapel. Toe sy familie in 1848 van Ohrigstad teruggekom het, het Lucas nog in sy oorspronklike huisie gewoon. Op daardie stadium was hy besig om watervore uit te haal en landerye te bewerk.¹²⁾ In 1955 was daar nog 'n gedeelte van die oorspronklike huisie te sien. Deur

bemiddeling van die Genootskap Oud-Pretoria is die murasie omhein. Tans is die plek oorroeï en die mure tot ongeveer 'n halfmeter platgereën.

In 1844 het die vrugbare vallei nog meer inwoners gekry. Veldkornet Andries van der Walt het hom op die linkeroewer gevestig. Ná die Slag van Boomplaats in die Vrystaat (1848), het A.W.J. Pretorius na die Transvaal teruggekeer en hom op sy plaas langs die Magaliesberg gevestig. Saam met hom het 'n aantal mense uit die Vrystaat, Natal en Ohrigstad hulle ook daar gevestig. Onder hulle was die families Smit, Fourie, Minnaar, Vermeulen, Van Rensburg, Prinsloo en Pretorius. Almal, behalwe die Fouries, het hulle langs die Apiesrivier op die plase Koedoespoort, Elandspoort en Daspoort gevestig. Almal, die nuwe sowel as die ou intrekkers, was Pretoriusondersteuners en daar kon verwag word dat hulle ten gunste van dorpsstigting sou stem.

Dorpsstigting

Die Volksraad het om die beurt in Lydenburg, Rustenburg en Potchefstroom vergader en die gevoel vir 'n meer sentrale regeringstelsel het al sterker geword. Ná A.W.J. Pretorius se dood het sy seun, M.W. Pretorius, nie gras onder sy voete laat groei nie. By die Kommissieraadsitting op Rustenburg in 1852 is die volgende aanbeveling gedoen:

om de zittingsplaatz der Volksraad te bepalen in het midden des Lands, derwyl tot grooter gemak der geheele bevolking strekking zou.

Aangesien die gebied reeds digbewoon was en die omgewing hom goed tot dorpsstigting geleen het, het Pretorius twee halwe plase, Koedoespoort en Daspoort van J.J. Prinsloo en A. van der Walt vir die bedrag van 8 000 riksdaalders aangekoop. Hierdie stap het nie die goedkeuring van die Lydenburgers weggedra nie. Die verhouding tussen Pretorius en ds. D. van der Hoff was in daardie stadium goed en aangesien die gebied digbewoon was, het ds. Van der Hoff en sy kerkraad besluit om 'n afsonderlike gemeente op die aangekoopte plaas, Elandspoort, te stig. Die naam Pretoria-Philadelphia is aan die kerkplaas gegee. Pretoria is dus nie gestig om as setelplaas van die ZAR te dien nie, maar as gemeenteplaas. Die Volksraad het in 1853 nog nie die behoefte aan 'n sentrale setelplaas ingesien nie.

Die huis van die veldkornet was as reël die middelpunt van sy wyk. Op kerklike gebied was sy huis dikwels die aangewese plek waar kerkdienste vir die mense in die omgewing gehou is. Op Doornkloof, suid van Elandspoort, het veldkornet D.C. Erasmus teen die einde van 1849 voorsiening vir 'n kerkgebou gemaak toe ds. Murray tydens sy eerste besoek in daardie geweste opgetree het. Doornkloof was die naaste kerkplaas vir die lidmate wat in die omgewing van die Apiesrivier gewoon het. Na die besoek van ds. Murray het die omgewing van Doornkloof en Elandspoort nie weer besoek van

ander predikante ontvang nie. Die lidmate moes na Magaliesberg (Rustenburg) en ander kerkplase reis waar tot in 1852 af en toe groot kerkbyeenkomste plaasgevind het. Kerklik het die lidmate in die omgewing van Doornkloof en Elandspoor van 1850 tot 1854 onder die gemeente van Magaliesberg geresorteer. Lang reise moes daarheen onderneem word wanneer kinders gedoop of daar van ander kerklike voorregte gebruik gemaak sou word. Eers in Mei 1853 het ds. Van der Hoff hom permanent in Transvaal gevestig.¹³⁾

Dis nie net op inisiatief van Pretorius en ds. Van der Hoff dat Pretoria gestig is nie. Die aardrykskunde van Koe-doespoort en Daspoort het hom goed tot dorpstigting geleen.¹⁴⁾ Die plase van J.J. Prinsloo en A. van der Walt is as die geskikste vir dorpaanleg beskou "... bekwaam gelegen voor een stad te bouwe, groote en uitgestrecte bouwgrond en water."¹⁵⁾ Op 16 November 1855 is die stigting van Pretoria amptelik goedgekeur.¹⁶⁾ Volgens J. Stuart is die eerste bebou wat op dorpstigting volg, die kerkgebou.¹⁷⁾

In die tussentyd het William Skinner en die broers, Lionel en Louis Devereaux, boukontrakteurswerk in Natal onderneem. Skinner het verskillende jagtogte in die binneland onderneem en transport met 'n sekere Oliff gery. In Mei 1852 het hy vir A.J.W. Pretorius in Pietermaritzburg ontmoet. Pretorius het Skinner en die Devereaux-broers oorreed om na Transvaal te kom. Hulle moes eers vir hom 'n huis op Grootplaas bou en kon daarna hul vakkundige kennis in diens van Transvaal stel. Na Pretorius se dood het hulle vernuf en ondernemingsgees gebruik om Transvaal te help ontwikkel. Hulle was met die oprigting van die eerste kerk op die Kerkplein gemoeid. Jan Visagie, sekretaris van M.W. Pretorius, was ook een van die oorspronklike opmeters. Die bevestiging is in 'n ou koerantberigging te vind: "... Op een der gevels prijkte dan ook in duidelijke letters de initialen der bouwlieden: D.D.&S. met het jaartal eronder"¹⁸⁾

Op aandrang van M.W. Pretorius het A.F. du Toit landmetergereedskap na die nuwe Republiek gebring. By sy aankoms was daar twaalf gesinne wat in hartbeeshuisies in die omgewing van die grasdakkerkie gewoon het. Du Toit het vir 'n Basoeto-ponie 'n ruim stuk grond ten ooste van die Apiesrivier geruil en dit Arcadia genoem.¹⁹⁾

In 1857 het Du Toit die erwe begin uitmeet volgens 'n plan wat hy self vervaardig het. Die plein rondom die kerk is eerste uitgemeet deur vier hoekpenne aan te bring in ooreenstemming met die vier windrigtings. Daarna "rondom de Kerkplein uitgelegd door de Heeren Louw (Louis) Devereaux en Jan Visagie zonder Compas of enig instrument, met een ketting van 50 voeten reilandsmat; en een ver kyker van 1857." Al die erwe, behalwe die erwe aan die Plein, is vir vier pond sterling verkoop.²⁰⁾ Die erwe van die kerkplaas is waarskynlik aan die eerste inwoners verhuur of selfs gratis tot hulle beskikking gestel, veral aan diegene wat van elders as Elandspoor gekom het om met die aanlê en opbou van die kerkplaas behulpsaam te wees. Aanvanklik kon die erwe nie aan die inwoners verkoop word nie, aangesien die eienaar

van die kerkplaas nie wetlik reg gehad het om erwe te verkoop en op die name van die kopers te transporteer nie. Dit sou eers kon geskied met die formele erkenning van die dorp in November 1855.²¹⁾

Die administrasie van Pretoria was destyds nie baie noukeurig nie. Foute het gereeld by die registrasie van erwe ingesluit. Soms is 'n erf verkoop wat tevore reeds aan iemand anders verkoop is, aangesien die kruisies van die verkoopte erwe in foutiewe blokkies ingevul is. Dit is onder soortgelyke omstandighede wat ons weer pertinent van Lucas Bronkhorst te hore kom.²²⁾

Pretoria se waterskema

Om Pretoria se watervoorraad te verseker en 'n behoorlike waterskema te vestig, is 'n gedeelte van Lucas Bronkhorst se plaas, Groenkloof, vir erwe in die dorp geruil. Gedurende die Volksraad se middagssessie op 20 Oktober 1863, het die aangeleentheid gedien.

Art. 79. Door zyn Hoog-Ed. voorgebragt de ruiling van een stuks gronds van L.P. (dit moet L.C. wees) Bronkhorst aan de watervoor van het dorp Pretoria, voor een blok Erven. Met eenparig stemmen aangenomen.²³⁾

Dit was 'n smal strook grond suidoos van die dorp aan die voet van Muckleneuk. Die vergoeding vir die uitmeet van die drie blokke erwe was ongeveer R5 (£2-5-0). Slegs een van hierdie erwe het aan Bronkhorst behoort. Die ander twee was regeringseiendom.²⁴⁾

Op 25 Maart 1861 is 'n brief namens L.C. Bronkhorst aan die Fungerende President van die Uitvoerende Raad geskryf waarin versoek word dat 'n onpartydige kommissie asseblief aandag aan Bronkhorst se twee navrae moet skenk.²⁵⁾ 'n Volgende brief is gedateer "Groenkloof de 18 Augustus 1861." Daarin het hy weer navraag oor grond gedoen wat vroeër aan hom geskenk is. Die brief is deur hom onderteken.²⁶⁾

Op 9 Oktober 1863 is weer 'n brief aan die Uitvoerende Raad gerig. Hierin het hy 'n billike antwoord van die Raad oor die grondkwessie versoek - hy het verduidelik dat die grond ter sprake aan sy plaas geleë is. Hy het homself 'n standvastige man genoem wat veel vir sy land gely en opgeoffer het.²⁷⁾ 'n Paar maande later is nog 'n skrywe namens Bronkhorst in die Staatsekretarissake opgeneem. Hierin het hy hom op die eerbaarheid van G.J. Kruger beroep wat gedurende 1841 sy plaas, Groenkloof, geïnspekteer het. 'n Verklaring van G.J. Kruger is as bewysstuk aangebied.²⁸⁾ 'n Laaste skrywe lui as volg:

Pretoria
den 10 December 1864

Aan Zyn HoogEdelen
M.W. Pretorius, President
en leeden van den uitv. Raad
der Z.A. Republiek